

**Divan Tertibinde Türün Şekle Tercihine Bir Örnek: İlâhizâde
Mehmed Emîn Vâsık Divanı***

Dr. İncinur ATİK GÜRBÜZ**

Özet

Divan şiiri geleneği Arap ve Fars edebiyatlarını taklit ederek başlamış ancak daha sonra millî bir kimliğe bürünmüştür. Bu süreçten sonra yenilik arayışı içine giren divan şairi bu arayışlarını sadece üslupta göstermemiş aynı zamanda klasik tür ve şekillerin kurallarını gevşetmeyi ve bu kuralların dışına çıkmayı da denemiştir. Kendi devri içinde yenilik olan bu tarz arayışlar bugünün divan edebiyatı araştırmacıları için çeşitli problemleri beraberinde getirmektedir. Bu problemlerden divan neşriyle ilgili olanı, bu tür eserlerdeki şiirlerin neye göre düzenlendiğiyle ilgilidir. Klasik divan tertibinde şiirler nazım şekillerine göre sıralanırken kimi örneklerde içeriğin ön plana çıktığı görülür. Bu tür divanların neşri sırasında araştırmacının nasıl bir tutum sergilemesi gerektiği konusunda bir belirsizlik söz konusudur. Bu yazıda Vâsık Divanı'nın neşri sırasında yaşanan benzer sıkıntılar çerçevesinde divan tertibi konusu ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: divan neşri, divan tertibi, nazım şekli, nazım türü, Vâsık Divanı

**An Example of Preference of Type Rather Than Genre In
Arrangement of Divan: Divan of İlâhizâde Mehmed Emîn Vâsık**

Abstract:

The Ottoman poetry was started to copy Arabic and Persian literature, however then it adopted national identity. The ottoman poetry was in novelty seeking after that period and tried to ease the rules of classic type and shapes at the same time and to go beyond these rules. These kind of pursuits which are innovation in its own period brings various problems for researcher of Ottoman literature of today. The one related to divan publishing relates to according to which nature the poetry in this kind of works are issued. The poetries are ranked according to the types of verse at

*Bu çalışma, 01-03 Temmuz 2011 tarihinde Antalya'da Prof. Dr. Haluk İpekten Hatırasına düzenlenen VII. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu'nda sunulan "Divan Tertibinde Tür-Şekil Problemi" başlıklı bildirinin geliştirilmiş şeklidir.

**Millî Eğitim Bakanlığı, el-mek: incinuratik@hotmail.com

classic divan arrangement, it is seen that the content is at forefront in some examples. There is uncertainty about the matter that how the researcher has to exhibit attitude at the time of publishing divan. In this letter, the Ottoman poetry arrangement experienced in publishing Vasık's Divan.

Key words: divan publishing, divan arrangement, type of poem, genre of poem, Vâsık's Divan

Divan edebiyatı, edebî eserlerin şekil ve içerik özellikleri konusunda şair ve yazarların tutumunu belirleyecek kuralları olan bir gelenek üzerine kurulmuştur. Bu edebî geleneğin oluşumunda başlangıçta Fars, dolayısıyla da Arap edebiyatları etkili olmuştur. Özellikle şiirlerin şekil özellikleri ya da tezkire, mecmua, divan gibi eserlerin tertibi konusundaki formal yapı bu etkilenme sonucu oluşmuştur. Sonraki süreçte Türk dilinin ve kültürünün rengini taşıyan bir edebî gelenek meydana getirme çabaları görülür. Bu çerçevede gazel, kaside, mesnevi gibi nazım şekillerinin dış yapı özelliklerini, nazım türlerinin oluşum süreciyle ilgili olarak konuların ele alınış biçimiyle bu süreçte kullanılacak dilsel malzemeyi belirleyecek bir arayış ortaya çıkar.

Divan edebiyatı kendi geleneğini oluşturduktan sonra da orijinallik arayışları görülmüştür. Bu çerçevede şairler, kuralları gelenek tarafından belirlenmiş olan divan tertip etme anlayışında ve nazım türü, nazım şekli tanımlamalarında yenilik arayışına girmişlerdir. Bunun sonucunda konuyu alışlagelmişin dışında farklı nazım şekillerinde işleyen divan şairi, divanını tertip ederken de bilinenin dışında bir uygulamaya gitmeyi tercih etmeye başlamıştır. Kütüphanelerde bunlara örnek olabilecek yüzlerce şiirle karşılaşmak mümkündür.

Ancak bizim burada asıl değinmek istediğimiz konu, geleneğin kurallarının gevşetilme çabaları değil, metin neşri çalışmalarında bu metinleri günümüze taşıma çabasında olan edebiyat araştırmacısının nasıl bir tutum takınması gerektiği meselesidir. Edebiyat araştırmalarının esas malzemesinin metin olduğu herkesçe malumdur. Ancak matbaanın olmadığı, dolayısıyla da eserlerin elle çoğaltıldığı zamanlarda aynı eserin birbirinden farklı nüshaları ortaya çıkmıştır. Bu farklılıklar yazarın kaleminden çıkan

metnin tespitini zorlaştıran nedenlerin başında gelir. Günümüz divan edebiyatı araştırmacısı da bu eserlerin metnini kurup, yeni harflere aktarmak için tenkitli yayın yöntemlerine başvurmaktadır. Bu tenkitli yayınlarda amaç, öncelikle -müellif hattı olmayan eserlerin- müellif hattına en yakın olabilecek metnini hazırlamaktır. Ancak bu yapılırken mürettep olan divanlarda sıkıntılar yaşanmazken klasik anlayışın dışında tertip edilmiş divanların nasıl ele alınacağı konusunda sıkıntılar yaşanmaktadır. Bunlara müellif hattı elimizde olan ancak tür ve şekil konusunda karışıklıklar barındıran eserler de eklendiğinde iş daha karmaşık bir hal almaktadır. Bazı nazım şekillerinin olması gereken bölümlerden farklı yerlerde veya olması gerekenden farklı başlıklar altında yer alması, araştırmacıyı şekle göre tertip yapma ya da şairin tercihinine saygı gösterme konusunda düşündürmektedir.

Bu yazıda, böyle bir sorunun görüldüğü, tarafımızdan neşri yapılmış olan *Îlâhizâde Mehmed Emin Vâsık Divanı*'nından hareketle divan tertibi meselesi ele alınacaktır. Daha sonra ileri sürdüğümüz tezi destekleyeceği için yazının başında şairin hayatı ile ilgili kısa bir bilgi vermeyi uygun görüyoruz.

18. yüzyıl şairi olan Mehmet Emin Vâsık'ın babası ve annesi İstanbul'un ve Bursa'nın tanınmış kültürlü ailelerindedir. Sülüs, nesih ve talikte icâzet almış olan Vâsık, dâhil rütbesinde müderristir. Ömrünün büyük bir kısmı Şam, Halep, Mekke gibi imparatorluk coğrafyasının merkezden uzak şehirlerinde çeşitli görevlerde geçmiştir. Vâsık, H.1165/M.1751 yılında Mekke kadısı iken vefat etmiştir.

Vâsık'ın, Erşed mahlasıyla şiirler yazan Abdülhamit İrşâdî Efendi (öl. H. 1175/M.1761) ve Re'fet mahlasıyla şiirler yazan Mehmet Aziz Re'fet Efendi (öl. H.1179/M.1765) olmak üzere iki oğlu vardır. Her iki oğlu da kendi gibi müderris ve şairdir.

Edebî bir muhit içinde yer alan şair, Re'fet, Ziyâ'î Bey, Nazîrâ, Esad Efendi, Dâ'î, Zeynî Efendi ve Sâlim gibi şairlerden nazireler istemiş ve onlara nazireler yazmıştır. Bunların yanı sıra Vâsık, Bâkî'nin birkaç şiirini nazireyi aşacak şekilde taklit etmiş hatta bazı kelime ve terkipleri değiştirerek bunları kendine mal etmiştir. Bir taraftan aşıkâne gazeller söyleyen şairin diğer taraftan yaşadığı

coğrafyanın ve dönemin toplumsal sorunlarını şiirlerinde ele aldığını, Sebki Hindî'den etkilenerek şiirler söylediğini görmekteyiz. Ayrıca şiirlerinden onun Mevlevî olduğu anlaşılmaktadır.

Mehmet Emin Vâsık'ın bugün için bilinen tek eseri *Divanı*'dır. Elde biri müellif hattı olmak üzere iki nüshası bulunan eserde 14 kaside, 109 gazel, 36 kıta, 4 mesnevi, 2 murabba, 2 müfred, 2 nazm, 6 lügaz bulunmaktadır. (İlâhizâde Mehmed Emîn Vâsık'ın hayatı ve edebi kişiliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Atik Gürbüz 2011)

Eser Arapça bir dibace ile başlar. "Gazeliyyât" başlığına kadar olan kısımda farklı nazım şekilleriyle yazılmış övgü konulu şiirler yer alır. Divanın ilk şiiri tevhid konulu bir mesnevidir. Ardından her üçü de naat konulu olmak üzere bir mesnevi, bir gazel ve tekrar bir mesnevi gelmektedir. Sonrasında farklı nazım şekillerinde makam sahiplerine yazılmış övgü konulu şiirler yer almaktadır. Bu durum, *Divan*'ın nazım şekillerine göre değil nazım türüne göre tertip edildiğini göstermektedir. Eserin müellif hattı nüshası elimizde olduğuna göre bu tertip şeklinin şairin tercihi olduğu anlaşılmaktadır.

Eserde divan tertibiyle ilgili problemin dışında nazım şekli tanımlamalarına ilişkin sorunlar da bulunmaktadır. Bu çerçevede kimi şiirlerin başlıklarındaki isimlendirmelerin şiirin şekil özellikleriyle uyum sağlamadığı görülmektedir. Örneğin "Köprili-zâde Devletlü Ahmed Paşa Hazretleri Kâ'im-makâm İken Virdiğim Kasîdedir" başlığı altında yer alan 13. şiir mesnevi kafiyesindedir ancak konu bakımından bir methiyedir. Şiirde methiye ve dua olmak üzere iki bölüm yer almaktadır.

Ey melâz u penâh-ı halk-ı cihân
Sadr-ı revnak-dih-i zemîn ü zamân (13/1)

Mâlik-i haşmet-i Süleymânî
Rüstem-i 'asr u Âsaf-ı sâni (13/2)

Hak budur ki nizâm-ı 'âlemsin
Reşk-i Dârâ vü gayret-i Cem'sin (13/6)

Müteyemmen ede makâmını Hak
Her işinde muvaffak eyleye Hak (13/24)

Ede 'izzet ile hemîşe Hudâ
Sadr-ı devletde zâtını ibkâ (13/25)

Hıfz ede dâ'imâ cenâb-ı vedûd
Sâye-i devletin ola memdûd (13/26)

Nâ'il-i cümle-i merâm olasin
Dâ'imâ melce'-i enâm olasin (13/27)

Nazım şekilleri üzerine yapılmış çalışmalar olmakla birlikte bu tür problemler üzerinde duran ve bunlara ilişkin öneriler getiren yegane eser, Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik tarafından son zamanlarda hazırlanmış olan *Divan Şiiri Şekil Bilgisi* adlı kitaptır. Bu çalışmada benzer durumlarla ilgili şu açıklamalar yer almaktadır: "Bazı mesnevilerde kasidede bulunması gereken methiye, fahriye, dua gibi bölümlenmelerin yer aldığı görülmektedir. Esasında manzumenin iç düzeni, kompozisyonu veya muhtevası, şekilden ziyade türle ilgili bir husustur. Kaside için varsayılan muhteva özelliklerinin başka nazım şekillerindeki şiirlerde kullanılması, o şiirleri kaside muhtevalı mesnevi ve diğer nazım şekilleri yapar ama kaside nazım şekli haline getirmez. Çünkü nazım şeklini belirleyen özellik kafiye düzeniyle nazım birimidir. Muhteva şekli belirleme de kullanılabilecek bir ölçü değildir." (Kurnaz ve Çeltik, 2010: 359) Bu söylenenlerin herkes tarafından kabul edilir bilgiler olduğu kesindir. Ancak burada gösterdiğimiz örnekte nazım birimi ve kafiyeleşim bakımından "mesnevi" olan şiir, şairin kendisi tarafından "kaside" olarak adlandırılmıştır. Müellif hattı elimizde olan eserde bu şiirin başlığının ve yerinin tesadüfen ya da yanlışlıkla seçilmediğini düşünmekteyiz.

*Divan'*da yer alan benzer başka örnekler de bizi bu konuda desteklemektedir. Divanın 24 şiiri "Sâbıkâ Sadr-ı Rûm Mehemed Sâlim Efendi Hazretlerine Virdigim Kasîdedir." başlığını; 42. şiiri "Kasîde Berây-ı Sadr-ı A'zam" başlığını; 50. şiiri "Re'îsü'l- Etibbâ-yı

Sultânî Mehemed Emîn Efendi Hazretlerinin Menziline Kasîdedir.” başlığını taşımaktadır. Methiye, dua gibi kasideye özgü bölümlerin yer aldığı bu şiirler nazım birimi ve kafiyeleniş bakımından “kı’a” olmakla birlikte, şairin kendisi tarafından başlıklarda “kaside” olarak adlandırılmışlardır.

Cenâb-ı zîb-bahş-ı sadr-ı Rum Sâlim Efendi kim
Bu zîbende mübeyyet dil-güşâyı eyledi bünyâd (24/1)

Sinimmâr-ı hünerver görse zîb ü sakf-ı zer-kârın
Ederdi hayretinden kendüyi bî-hod zemîn-üftâd (24/5)

Hudâ hâhişger-i vasl-ı duhûlün ber-murâd etsin
Cihân oldukça âbâdân hemîşe eylesin âbâd (24/7)

Tulû’ etdikçe çerhin iki kurs-ı mihr ile mâhı
Mübeyyeti ‘izz ile Sâlim Efendi’ye mübârek bâd (24/11)

Hezârân hamd ü şükr ol hâlık-ı arz u semâvâta
Muvakki’ eyledi şâh-ı cihâna böyle paşayı (42/1)

Ne paşa kahramân sâhib-kırân-ı ‘arsa-i ‘âlem
Ki yek darbı ‘adûya teng eder meydân-ı pehnâyı (42/3)

Hudâ hıfz eyleye zât-ı şerîfini hatâlardan
Musahhar ede dâ’im sana her pinhân u peydâyı (42/12)

Zihî serây-ı huçeste hoşâ binâ-yı refî’
Ki hâk-i dergehidir sürme-i ulü’l-epsâr (50/1)

Göreydi peyker-i hûbın mühendis-i dâna
Kalırdı hayret ile sanki sûret-i dîvâr (50/7)

Vücûduna ola bu hâne cây-ı âsâyış
Dil-i güşâde vü dil-hâhını vere settâr (50/15)

Felek-cenâb kerîmâ ümîdim oldur ki
Kadîmî bende-i hâlis du'âcı Vâsık-ı zâr (50/16)

Bu yüzyılda ve sonraki yüzyıllarda bu türden tertip problemleriyle karşılaşmak mümkündür. Ârifzâde Âsım'ın (öl. 1737) *Divançesi'*nde de benzer sorunlarla karşılaşmıştır. "*Dîvânçe'*nin en dikkat çekici yönü nazım şekillerinin sıralanışıdır. *Dîvânçe* tahmisle başlamaktadır. Ayrıca "*Dersitâyiş-i Nâşid Efendi*" başlıklı Nâşid Efendinin övüldüğü manzume, kaside nazım şeklinde olması gerekirken, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bunun gibi gazeliyyât başlığı altında nazm ve şarkı gibi nazım şekilleri, rubâ'ıyyât başlığı altında nazm ve kıt'a gibi nazım şekilleri görülmektedir. Klasik divan geleneğinde pek görülmeyen "*Tuhfetü'z-zenân*" isimli 80 beyitlik kısa mesnevi ise *Dîvânçe'*de "*gazeliyyât*" başlığından sonra ve "*müfredât*" başlığından önce yer almaktadır." Bekir Çınar bu durumu klasik divan geleneği açısından kırılma ve sapma noktaları" olarak değerlendirmiştir (Çınar, 2009). Özellikle 17. yüzyıldan itibaren bu türden örnekler çoğalmaya başlamıştır. Zira 17. yüzyıldan itibaren eski şiirimizde sıkı şekilperestliğin gevşemeye başladığı hissedilir (Mazıoğlu, 1992: 80).

Metin Ceylan tarafından hazırlanmış olan Ahmed Sûzî Divanı'nda da klasik edebiyatımızın alışlagelmiş divan tertibine göre bir düzenleme yer almamaktadır. Murabba başlığı altında yazılan şiirler, bazen beyitler halinde yazılmıştır. Yine muaşşerat ana başlığı altında yazılan ve on mısradan meydana gelmesi gereken şiir yine beyitler halinde yazılmıştır. Ancak Ceylan, divanı tertip etme yolunu seçmiştir. (bkz. Ceylan, 1999)

Divan Şiiri Şekil Bilgisi adlı eserin genelinde divanların nazım şekillerine göre tertip edilmesi gerektiği üzerinde durulmuştur (bkz. Kurnaz ve Çeltik, 2010). Bu genel anlamda doğru bir tespittir. Bizim sorguladığımız mesele, bundan farklı olarak, müellif hattı elimizde bulunan ve şairin bilinçli olarak şekle göre değil konuya göre tertip ettiği divanın da yeniden tertip edilip edilmeyeceği konusudur.

Vâsık gibi eğitilmiş ve şair bir aileden gelmiş olan sanatçının, kendi el yazısı ile yazdığı şiirleri divanına alırken bilinçsiz şekilde davranmadığını ayrıca kullandığı başlıkları kazara koymuş olmasının

mümkün olmadığını düşünmekteyiz. Bir itiraz da şiirlerin başlıklarının şekle değil konuya göre koyulduğu olacaktır ki bu söylem bizim tezimizi destekleyecek niteliktedir. Zira şair bilinçli olarak şekillere değil türlere göre bir sıralama yapmış ve kendi tercihini ortaya koymuştur. Divan neşreden araştırmacıların temel amacı müellif hattına en yakın metni ortaya koymak olduğuna göre biz bahsettiğimiz tarzdaki -müellif hattı elimizde olan ve fiziksel bir hasar görmemiş- divanlarda şairin tercih ettiği sıralamanın değiştirilmemesi gerektiğini, müellif hattı bulunmayan nüshalarda tertip yolunun tercih edilmesinin doğru olduğunu düşünmekteyiz.

Sonuç:

Bütün bu değerlendirmelerin sonucunda Vâsık'ın şiirlerini "övgü konulu olanlar" ve "diğerleri" olmak üzere iki gruba ayırdığı ve *Divanı'nı* da bu sınıflandırma üzerinden tertip ettiği anlaşılmaktadır. İlk bölüme mesnevi, kaside, gazel, kıt'a gibi nazım şekilleriyle din ve devlet büyüklerini övdüğü şiirleri almış ve bunları karışık bir şekilde sıralayarak divanın tertibi konusundaki kendi tercihini ortaya koymuştur. Yine şairin şiirlerine koyduğu başlıklardan kaside adlandırmasıyla nazım şekli her ne olursa olsun medhiye konulu şiirleri kastettiği anlaşılmaktadır. Bu yönleriyle sıradışı bir örnek olan *Vâsık Divanı*, şiir adlandırmaları ve divan tertibi bakımından bugünün genel geçer tanımlamalarına ve kabullerine uymasa da divan edebiyatı araştırmacılarının inceleme alanı olan edebî gelenek içerisinde üretildiği için dikkate değer bir eserdir. Bu türden başka örneklerin tespit edilmesi, geleneğin belirlediği kuralların hangi dönemde ve ne ölçüde değişime uğradığını tespit etmemize imkân verecektir.

KAYNAKÇA

Atik Gürbüz, İ., *İlâhizâde Mehmed Emîn Vâsık – Divan*, Grafiker Yayınları, Ankara 2011.

Ceylan, M.Ahmed *Sûzî Divanı'nın Edisyon Kritiği*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler. Enstitüsü, Afyon 1999.

Çınar, B., "Ârifzâde Âsım Dîvânçesi'nin Nazım Şekli Husûsiyetleri", *V. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Harun Tolasa Hatırasına)*, Mardin Artuklu Üni. Rektörlüğü- Erciyes Üni. Rektörlüğü, (6-8 Ekim 2009 Mardin).

Kurnaz, C. Ve Çeltik, H., *Divan Şiiri Şekil Bilgisi*, H Yayınları, İstanbul 2010.

Mazıoğlu, H., *Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilik*, Akçağ Yayınları, Ankara 1992.